

Dr hab. Walentyna Korpalska
Zakład Historii Medycyny i Pielęgniarstwa
Wydział Nauk o Zdrowiu
Collegium Medicum im. Ludwika Rydygiera
w Bydgoszczy UMK w Toruniu.

Recenzja rozprawy doktorskiej mgr farm. Anny Bitner-Łukowskiej:
Polska prasa farmaceutyczna w latach 1989-2004
wykonanej w Katedrze i Zakładzie Historii i Filozofii Nauk Medycznych
Uniwersytetu Medycznego im. Karola Marcinkowskiego w Poznaniu
pod kierunkiem dr hab. Anity Magowskiej.

1. Temat rozprawy.

Przedstawiona do recenzji rozprawa to dojrzałe studium z zakresu dziejów farmacji i aptekarstwa po przemianach w 1989 roku. Została przygotowana pod opieką naukową prof. Anity Magowskiej, która jest wysokiej klasy specjalistką i uznanym autorytetem naukowym w zakresie szeroko rozumianej historii medycyny, farmacji i metodologii badań. Rozprawa podejmuje problematykę prasy farmaceutycznej w latach 1989 do 2004. Wybór tego tematu uzasadniony był dostrzeżeniem przez Autorkę bezprecedensowego zjawiska jakim było pojawienie się po przełomie w 1989 roku kilkudziesięciu nowych tytułów prasowych adresowanych głównie do środowiska aptekarskiego. Zjawisko to wystąpiło po raz pierwszy w dziejach polskiej farmacji. Badania nad zależnością kondycji tych czasopism od sytuacji na polskim rynku farmaceutycznym mają duże znaczenie poznawcze.

2. Konstrukcja pracy.

Od strony kompozycji i struktury układ rozprawy należy uznać za logicznie uzasadniony. Konstrukcja pracy wynika z przyjętego podejścia badawczego, hipotez badawczych i pytań problemowych, które zostały jasno i precyzyjnie skonkretyzowane we wstępie. Rozprawa ma układ problemowy i składa się z trzech zasadniczych rozdziałów. W pierwszym przedstawiono warunki rozwoju prasy farmaceutycznej w nakreślonych ramach czasowych. Rozdział drugi to dogłębna, ogólna charakterystyka czasopism farmaceutycznych, zaś w rozdziale trzecim zawarto analizę zawartości najbardziej stabilnych tytułów czasopism farmaceutycznych. Taki układ pracy jest bardzo przejrzysty i stanowi ona dojrzałe, wielowątkowe dzieło. Niejako dodatkową część rozprawy stanowią aneksy – bibliografia

czasopism farmaceutycznych wydawanych w Polsce w omawianym okresie oraz krótka charakterystyka izb aptekarskich z opisem zasięgu odbiorców biuletynów samorządów aptekarskich. Tekst poprzedzono uwagami wstępnymi, wyniki badań podsumowano we wnioskach końcowych. Zawarto także wykaz źródeł i literatury przedmiotu, streszczenia polskie i angielskie, wykaz skrótów oraz spis tabel i rycin. Należy zwrócić uwagę na rzadko spotykany w rozprawach doktorskich wykaz osobowy, który ułatwia poruszanie się po tekście. Wyznaczony przez doktorantkę obszar badań i przyjętych cezur czasowych uważam za słuszny. Rozplanowanie pracy jest logiczne, a poszczególne proporcje jej części adekwatne do dość skomplikowanej i wielowątkowej tematyki.

3. Znajomość stanu badań.

Autorka bardzo dobrze orientuje się w dorobku historiografii polskiej odnoszącej się do badań nad historią polskiej prasy farmaceutycznej. Z wykazu piśmiennictwa oraz odsyłaczy zamieszczonych w tekście wynika, że wykorzystano sumiennie reprezentatywną dla tematu literaturę przedmiotu. Wybór tematyki badań uważam za trafny i wartościowy, zaś problematyka pracy, moim zdaniem, ma istotne znaczenie naukowe.

4. Podstawa źródłowa pracy

Doktorantka wykazała się niezwykle skrupulatnością w pracy źródłowej, jej badania oznaczają się wielką sumiennością. Korpus wykorzystanych źródeł jest reprezentatywny dla omawianych zagadnień. Szczegółowy wykaz wykorzystanych źródeł zawarto we wstępie oraz w bibliografii. Badaniami objęto źródła drukowane – akty prawne oraz inne pozaprasowe źródła drukowane. Podstawowy materiał badawczy stanowiły jednak artykuły prasowe w czasopismach farmaceutycznych w imponującej liczbie 622! Bibliografia odnosząca się do literatury przedmiotu obejmuje 54 publikacje, relacje autoryzowane (9) oraz źródła internetowe.

5. Warsztat badawczy.

Pani magister Anna Bitner-Lukowska wykazała się bardzo dobrym przygotowaniem warsztatowym do prowadzenia tego typu pracy, łącząc umiejętności przedstawiciela nauk medycznych i historyka farmacji. a w przypadku przedstawionej rozprawy o charakterze interdyscyplinarnym wymagającym także znajomości metodologii badań prasoznawczych. Zebrany materiał został skrupulatnie przebadany i zanalizowany. We wstępie Autorka określiła wyraźnie stosowane metody badawcze. Posłużyła się więc metodą porównawczą

oraz genetyczną. Materiał badawczy przetwarzano przy pomocy metod analitycznej i syntetycznej, zaś do zgromadzenia i opracowania danych liczbowych pomocna była metoda statystyczna oraz, w jakiejś mierze, wykorzystano metody stosowane w socjologii. Wszystkie tezy posiadają dobre umocowanie w źródłach i piśmiennictwie, zaś sposób odwoływania się jest precyzyjny.

6. Merytoryczna ocena treści pracy.

Przedstawiona do recenzji rozprawa jest obszernym dziełem. Obejmuje ponad 370 stron. Teoretyczne podstawy rozprawy pani Anny Bitner-Lukowskiej oraz zakres pojęciowy terminu „prasa farmaceutyczna” zostały wyjaśnione we *Wstępie*. Znajduje się tam też omówienie stanu badań, podstawy źródłowej oraz charakterystyka literatury przedmiotu.

W rozdziale I przedstawiono warunki rozwoju prasy farmaceutycznej w latach 1989 – 2004. Przede wszystkim omówiono fundamentalne dla działalności czasopiśmienniczej zmiany prawne wprowadzone po 1989 roku, uwzględniające swobodę publikowania i wydawania. W dalszej części Doktorantka przeszła do omówienia znaczenia reprivatyzacji aptek i reaktywacji samorządu aptekarskiego dla przemian na rynku prasy farmaceutycznej. Liberalizacja rynku farmaceutycznego i problemy aptekarzy były determinantą tematyki poruszanej w czasopismach farmaceutycznych. Jak wynika z analizy przeprowadzonej przez Autorkę sporo miejsca poświęcano w tych czasopismach funkcjonowaniu aptek w nowych warunkach nie tylko ustrojowych, ale też cywilizacyjnych. Kolejna część omawianego rozdziału obejmuje charakterystykę rynku prasowego i wydawniczego a także rynek odbiorców. Tutaj wnioski autorki są wsparte czytelnymi i przejrzystymi tabelami i wykresami. Według ustaleń Autorki najwięcej tytułów prasowych pojawiało się tam, gdzie była siedziba firmy farmaceutycznej, izby aptekarskiej lub towarzystwa naukowego i gdzie istniały dobre warunki w postaci zaplecza poligraficznego.

W rozdziale drugim Autorka skupiła się na ogólnej charakterystyce czasopism farmaceutycznych w badanym okresie. Jak wynika z analizy przeprowadzonej w trakcie badań, w omawianym okresie w Polsce ukazywało się siedemdziesiąt jeden czasopism farmaceutycznych oraz dwadzieścia dodatków adresowanych do środowisk farmaceutycznych. Ich wykaz zawarto w aneksie. Jednakże dynamika rozwoju ilościowego prasy farmaceutycznej zmieniała się. Na początku badanego okresu w zasadzie kontynuowano wydawanie tytułów założonych przed 1989 rokiem. W latach kolejnych – 1991-1997 – wraz z nowym ładem gospodarczym wzrastała liczba czasopism i dodatków do nich. Powstawały nowe czasopisma naukowe. Nową jakością były dodatki samoistne do

„Farmacji Polskiej”. Założone zostały periodyki specjalistyczne i informacyjno-reklamowe. Badania Autorki wykazują żywiołowy rozwój licznych inicjatyw wydawniczych. Od 1998 roku nastąpiła nowa faza przemian prasy farmaceutycznej – nowy podział rynku mediów i jego komercjalizacja. Znamienna dla tego czasu była walka konkurencyjna między lokującymi się na rynku hurtowniami farmaceutycznymi. Z czasem rynek prasy farmaceutycznej uległ redukcji. Doktorantka wyraźnie wskazuje na ekonomiczne przyczyny spadku liczby tytułów. Jeśli wydawca tracił dochody z reklam – to czasopismo zamykano. Część z nich zamknięto bezpowrotnie. Obecnie zresztą, ze względu na problemy finansowe, wiele czasopism farmaceutycznych ukazuje się w wersji elektronicznej. W konkluzji tej części Autorka stwierdza, że w badanym okresie wydawano najwięcej czasopism samorządu aptekarskiego. Czasopisma farmaceutyczne, zwłaszcza te o profilu zawodowym, były niezbędne magistrów farmacji i właścicielom aptek ze względu na niestabilność prawa farmaceutycznego i narastającą konkurencyjność aptek wobec siebie. Ukazywały się one z różną częstotliwością, przeważały jednak miesięczniki i kwartalniki. Najważniejszymi źródłami dochodów umożliwiającymi kontynuowanie publikacji prasy były reklamy, ogłoszenia, prenumerata, a w przypadku biuletynów samorządu aptekarskiego składki członkowskie. Na uwagę zasługują zawarte w tej części opinii Doktorantki odnoszące się do szaty graficznej analizowanych publikacji.

Trzeci rozdział dysertacji poświęcony jest szczegółowej charakterystyce czasopism farmaceutycznych. Szczególną uwagę, zresztą bardzo słusznie, poświęciła Autorka biuletynom wydawanym przez samorząd aptekarski na szczeblu centralnym i w ośrodkach regionalnych. Publikacje te powstawały na fali entuzjazmu, który towarzyszył tworzeniu się samorządu aptekarskiego. Zaistniała potrzeba stworzenia systemu przepływu informacji pomiędzy izbami aptekarskimi, a ich członkami. Na stronie 130 znajduje się zestawienie 23 tytułów biuletynów izb aptekarskich. Zostały one poddane przez Doktorantkę skrupulatnym i dogłębnym badaniom. Kolejno zaprezentowano następujące moduły tematyczne: redakcja i wydawcy, prawo farmaceutyczne, prywatyzacja pod hasłem „apteka dla aptekarza” (rozstrzygnięta zresztą w sposób niekorzystny dla farmaceutów), problemy zobowiązań refundacyjnych, ustalenia Kodeksu Etyki Aptekarza RP, współpraca samorządu aptekarskiego z innymi organizacjami farmaceutycznymi i uczelniami, problemy integracji środowiska farmaceutycznego, prowadzenie działalności samopomocowej, hurtownie aptekarskie zakładane przez farmaceutów i ich losy, sprawozdania z działalności samorządów aptekarskich. Autorka udowadnia w sposób przekonujący, że w latach 1989 – 2004 biuletyny izb aptekarskich były najważniejszymi periodykami w polskiej prasie farmaceutycznej.

Opisywały zmiany zachodzące w zawodzie farmaceuty, dokumentowały różnorodną działalność samorządów aptekarskich spełniały z powodzeniem role: kronikarską, szkoleniową i informacyjną. Biuletyny są nadal bardzo ważnym źródłem do historii farmacji.

Dalsza część rozważań Autorki w tym rozdziale poświęcona jest czasopismom pozasamorządowych organizacji aptekarskich i farmaceutycznych. Analizie poddana została treść periodyków Zrzeszenia Farmaceutów Właścicieli Aptek, periodyków Izby Gospodarczej Apteka Polska i zupełnie szczególnie w założeniach Biuletyn Stowarzyszenia Farmaceutów Katolickich Polski. Odmienną grupę podmiotów na rynku farmaceutycznym stanowiły organizacje producentów i dystrybutorów produktów leczniczych, które także starały się dotrzeć do odbiorców w aptekach. Szczegółowemu oglądowi poddana także została działalność wydawnicza instytucji naukowych i wydziałów farmaceutycznych szkół wyższych. W tych periodykach dominowały zagadnienia życia naukowego i problematyka nauk farmaceutycznych.

W zakończeniu znajdujemy odpowiedzi na postawione we wstępie hipotezy badawcze. W trakcie narracji mgr Anna Bitner-Łukowska wykazała, że transformacja polskiej gospodarki po 1989 roku, a co za tym idzie i systemu medialnego, była procesem, który wpłynął na kształtowanie się prasy farmaceutycznej. Jak obliczyła Autorka, na przestrzeni piętnastu lat transformacji ukazało się w Polsce siedemdziesiąt jeden czasopism farmaceutycznych oraz dwadzieścia dodatków kierowanych do środowiska farmaceutycznego. Nigdy wcześniej w dziejach polskiej farmacji zjawisko to nie wystąpiło z taką siłą. W toku narracji udowodniono, że omówione przemiany po 1989 roku wpłynęły także na zawartość treściową polskiej prasy farmaceutycznej. W badanym okresie doświadczyła więc ona głębokich przemian.

Problematyka podjęta w recenzowanej dysertacji nie budziła dotychczas większego zainteresowania badaczy. Tym bardziej warto podkreślić, że Autorka wykazała się dobrą znajomością analizowanych zagadnień, dojrzałym warsztatem badawczym, a także dociekliwością badawczą, umiejętnością stawiania pytań, formułowania hipotez, analizy i interpretacji wyników.

Przedstawiona do recenzji dysertacja świadczy o dojrzałości naukowej Autorki. Osobną kwestią jest język pracy, jest ona napisana piękną polszczyzną i czyta się ją z przyjemnością. Doktorantka dołożyła także starań, aby graficzna i edytorska strona pracy była doskonała. Tekst jest ilustrowany bardzo czytelnymi i przejrzystymi tabelami i wykresami, ubogacają go kolorowe ilustracje.

7. Uwagi szczegółowe.

Z recenzenckiego obowiązku zawrzeć tu muszę kilka uwag krytycznych.

Na stronach 252-256 omawiane jest czasopismo „Farmaceutyczny Kalendarz”. Nie rozumiem dlaczego w tekście występuje to wydawnictwo jako „Kalendarz Farmaceutyczny” a w przypisach jako „Farmaceutyczny Kalendarz” (zob. przypisy od 494 do 515)? To przecież to samo pismo.

W rozprawie istnieją też drobne powtórzenia treści. Na s. 120, wiersz 18 od góry i s. 128-129 tekst o dr. Piechuli i prof. Dionizym Mosce.

Na s. 184 - przyszły dyrektor Śląskiej Kasy Chorych to dr Andrzej Sośnierz (a nie Sośnierza).

Na s. 373 Kujawsko-Pomorska, czy Pomorsko-Kujawska Izba Aptekarska?

Dostrzegłam też drobne usterki interpunkcyjne, stylistyczne i tzw. „literówki”.

Wymienione przeze mnie drobne niedoskonałości ocenianej pracy mogą być skorygowane i nie umniejszają jej wartości naukowej. Korekta ta będzie niezbędna przy przygotowaniu rozprawy do publikacji, do czego Doktorantkę gorąco namawiam.

8. Wnioski końcowe

Oceniając rozprawę doktorską Anny Bitner-Łukowskiej uważam, że otrzymaliśmy pracę ważną, dobrze napisaną, przynoszącą wiele nowych ustaleń. Przedstawiona rozprawa stanowi oryginalne rozwiązanie problemu naukowego. Doktorantka wykazała się wiedzą w dyscyplinie farmacji i posiada umiejętność samodzielnego prowadzenia badań naukowych. W konkluzji pragnę stwierdzić, że rozprawa spełnia kryteria określone w aktualnie obowiązującej ustawie o stopniach i tytułach naukowych i wnoszę do Pana prof. dr. hab. Lucjusza Zaprutko, Dziekana Wydziału Farmaceutycznego i Wysokiej Rady Wydziału Farmaceutycznego Uniwersytetu Medycznego im. Karola Marcinkowskiego w Poznaniu o dopuszczenie rozprawy do dalszych etapów przewodu doktorskiego. Wobec wysokiej wartości merytorycznej pracy proponuję jej wyróżnienie.

Bydgoszcz, 26. II. 2019.

Walentyjna Korpalkina